

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LIX. ÉVF.

1927. JANUÁR—MÁRCIUS.

1. FÜZET.

Az unitárius és trinitárius őskereszténység.

1. Az ebionita-essenus őskereszténység.

A kereszténységet Jézus életében, valamint Jézus halála után egy ideig nem tartották egyébnek a zsidó vallás egy megreformált alakjánál. Midőn Pál apostol halála előtt Jeruzsálemben járt, úgy találta, hogy ott sok ezer zsidókeresztény él, akik ragaszkodnak Mózes törvényeihez (Apost. esel. 20₂₁). Az Apostolok cselekedeteinek írója jellemző célzatossággal magát Pált is ilyen zsidókereszténynek tüntette fel (20₂₄). Ugyanő írta, hogy a palesztinai keresztények „régí időtől fogva minden városban“ „minden szombat napon olvassák Mózesnek írását“ (15₂₁). Mondták e keresztényekről azt is, hogy zsidószakadárok. Hieronymus a názárénusokról azt írta: usque hodie per totas orientis synagogas inter Judaeos haeresis est. Sulpicius Severus pedig feljegyezte, hogy Hadrián császár idejéig a keresztény gyülekezetek püspökei mind körülmetélkedtek.

Ami az őskeresztényeket a zsidóktól megkülönböztette, az legfőképen a messiási eszme volt. A keresztények azt állították, hogy Jézus a héber próféták által megjövendölt s régóta várt Messiás. A zsidók ezzel szemben azt bizonyították, hogy az igazi Messiás még nem jött el. Tudjuk, hogy a zsidók többsége Jézust nem tartotta sem prófétának, sem szent embernek. Ezek íteltették őt halálra. Voltak azonban zsidók, akik elismerték, hogy Jézus próféta volt. Ezek a félig zsidók, félig keresztények Jézus követőinek vallásos hitében nem láttak egyebet az ótestamentumi zsidóhitnek tisztultabb formájánál. E zsidókeresztények Jézusról azt tartották, hogy ő az Ábrahám nemzetségéből származott próféta, ki egészen olyan teremtett földi lény volt, mint bárki más: mint gyermek, nevedett és erősödött (Luk. 2₄₀₋₄₂); tévedett, mint bárki más (Márk 11₁₃); ha böjtölt, bizony ő is megéhezett (Mt 4₂); sírt (Luk. 7₁₃, 19₄₁); szomorkodott és gyötrődött (Mt 26₃₇); panaszkodott, hogy a keresztfán Isten őt elhagyta (Mt 27₄₆);

meghalt (Mt 27₅₀): Állították, hogy Jézus az Atyának alá van rendelve (Márk 10₁₈, 13₃₂, 14₃₆; Mt 20₂₃). Lukács azt is feljegyezte, hogy Jézus, meg a Szentlélek két különböző személy: „Ha valaki valamit mondand az embernek fia ellen. megbocsáttatik; de annak, ki a Szentlélek ellen káromlást szóland, meg nem bocsáttatik“ (11₁₀).

A teljesen kereszténnyé lett zsidók e zsidókeresztény fel fogást azzal toldották meg, hogy Jézus nemcsak próféta volt. aki csupán hirdette az eljövendő Messiást, hanem Jézus maga volt a régóta várt és megjövendőlt Messiás. Ennek a még Jézus életében és Jézus tanítványai körében keletkezett keresztény hitfelfogásnak Lukács, Márk és Máté apostolok cselekedeteiről írott könyvben találjuk bibliai leírását.

Amíg élt és tanított Jézus, tehát amíg személyének vá rászsa közvetlenül tudott hatni környezetére, addig benne igazi Messiást látni talán nem is lehetett nehéz. Azonban keresztrefeszítettése és halála után is hinni, hogy ő volt a világon diadalmaskodó Messiás, bizony nehéz volt. Jézusnak megfeszítettése és halála a volt tanítványok és követők egy része előtt a zsidókeresztények hitét igazolta, akik Jézus tanításainak tartalmi értékét teljes mértékben elismerték ugyan, de őt magát a szó szoros értelmében vett világmegváltó diadalmas Messiásnak nem tartották.

Voltak Jézusnak olyan rajongó követői is, akik az eseményeket másként ítélték meg, mint az említett zsidókeresztények. Ezek tovább is fenntartották meggyőződésüket Jézusnak Messiásságáról, de most már nem előbbeni formájában, hanem azon módosított alakban, hogy: Jézus ugyan a megjövendőlt Messiás volt, azonban földi életében csak tanította. csak hirdette Istennek országát, ellenben halála után feltámadott, felment a mennybe, onnan rövid időn belül eljön a földre s akkor nemcsak tanítani fogja, hanem tényleg meg is alapítja Istennek országát. Ezek a rajongó keresztények azon eseményeket, amelyek a múltban történtek, áthelyezték a jövőbe. Jézusnak újra eljövetelét a földre annyira bizonyosnak tartották, hogy Máté evangelista ezeket írta: „Bizony mondom néktek, vannak némelyek azok közül, kik itt állanak, kik a halált meg nem kóstolják addig, míg nem látandják az embernek Fiát menni az ő országába.“ (16₂₈). Lukács is azt ta-

nította: „Bizony mondom néktek, hogy semmiképen e nemzet-ség el nem múlik, mígnem mind ezek (t. i. Jézusnak másod-szori eljövele a földre és Isten országának megalapítása) meg nem történnek“ (21₃₂). Pál apostol is hitte, hogy ő még életében meg fogja érní az utolsó trombitaszót, a halottak fel-támadását s az élő világnak Istenországává való elváltozá-sát (I. Kor. 15₅₂). Jakab levelében ez van: „Békességesek le-gyetek és erősítsétek meg szíveteket, mert az Úrnak eljövele elközelgett“ (5₈). Ugyanez olvasható Péter I. levele 4₇-ben is: „Mindeneknek végek pedig közel vagyom“. Valamint Jánosnál: „Az utolsó idő jelen vagyom“(I.2₁₈). A Jelenésekről való irat pedig egész terjedelmében Jézus másodszeri meg-jelenésével foglalkozik.

Akik hittek Jézusnak másodszeri eljövételében s biz-tosra vették, hogy e világraszóló nagy eseményt még életük-ben meg fogják érní, azok magukra nézve e párúziában való hitet tartották a legfontosabbnak. Ezek nem elégedtek meg pusztán a keresztényies jócselekedetekkel, ugyan ezeket is nagyra becsülték. Rájuk nézve fontosabb volt a Jézusban, mint újraeljövendő Krisztusban való hit; hite annak, hogy ő tény-leg eljön s azokat, akik hisznek benne, boldogokká fogja tenni. Ezeket a Jézus másodszeri eljövételében rajongó hittel hívó keresztényeket kevésbé érdekelte a történeti Jézus. Minden gondjuk s minden gondolatuk az eljövendő Krisztus volt, kit különböző neveken „Meváltónak“, „Krisztusnak“, „Messiás-nak“ neveztek el. Így lett a földi ember Jézusból idők folytán túlvilági lény, Krisztus, kiben az ember csupán forma volt, lényegül benne nem az emberi, hanem az isteni rész tartatott.

2. Pál apostol keresztény hite.

Pál apostol nem tagadta, hogy Jézus földi ember volt s úgy élt a földön, mint az emberek. De e tények őt különöseb-ben nem érdekelték. Ő nem volt historikus, akit a múlt ese-mények különösebben vonzottak volna. Ő apostol volt, ki egyesegyedül az embernek jövő sorsával törődött. Erről pedig az volt szilárd meggyőződése, hogy kinek-kinek sorsa attól függ, hisz-e az eljövendő Krisztusban avagy nem? Ha hisz, akkor elegendő egyedül e hite az üdvösségre; ha pedig nem hisz, akkor hitetlenségét nem tudja semmivel jóvátenni. „A

mi életünk járása — úgy mondotta (2 Kor. 5₇) — a hitben vagyon, nem a szemlátomásban.“ „A hit pedig — írta más-alkalommal (Zsid. 11₁) — bizonyága annak, amit az ember remél, és megmutatója azon dolgoknak, amelyek nem látszanak“.

Azonban Pál apostolnak történeti szerepe nem csupán azért nagyjelentőségű, mert szemben a synoptikusokkal — akik a Jézus életében hitt keresztény hitet írták le — irataiban azt a hitet örökítette meg, amely Jézusnak másodszori eljövételére volt felépítve, hanem azért is, sőt első sorban épen azért, mert megpróbálta bebizonyítani, hogy Jézus nem élete, hanem halála által lett az emberiség megváltója.

Említettük, hogy amíg élt, addig látni Jézusban Messiást, bizonyára nem volt nehéz dolog, hiszen Jézusnak magánélete ép úgy, mint tanításai egyformán rávallottak a lelkek Istenországának megalapítójára. Minden cselekedete oly tiszta, meggyőződése oly fenséges, egyéniségének varázsa oly megnyerő és fanatizáló volt, hogy mind e tulajdonságai együttvéve környezetére egy emberfölötti ember, vagy mint ők mondták: Istenember, Messiás benyomását tették. A követőknek naponként sokasodó gyülekezete méltán keltette azt a hitet: íme, eljött Istennek küldötte, ki nem karddal, hanem a lélek erejével fogja meghódítani a világot.

Hanem Pilátus ítélete, a kereszthalál, ezt a szép hitet nagy homályba borította, Akik látták, miként roskadt össze a Koponyák hegyére vezető úton a diadalmasnak vélt Messiás s hallották szívszaggató kétségbeesését a keresztfán: „Én Uram, én Istenem, miért hagytál el engemet!“ (Mt 27₄₆). — — bizony nem ok nélkül jöttek zavarba. Hát ilyen az, akitől a Sátán legyőzetését s a bűn eltörlését várják? Ez emberi gonoszság által megölt ember lenne a mindenen diadalmaskodó Isten? Aztán milyen lehet az az örökélet, amely csak a Golgotháig tart? Egyáltalában lehet-e Istennek fia az, aki kínok között halt meg? Jézus azt tanította, hogy ő eltörölte a halált és íme, a halál diadalmaskodott rajta. Hát lehetett ez a legyőzött ember a diadalmas Messiás? E kérdésekben meg kell éreznünk azt a nagy kétséget, ami a tanítványok szívét Jézus halálának láttára eltöltötte. Igaz, hogy a paruzia hite tompította e kétségnek élett. Azonban az érzelmek viharában

valami erősebb meggyőzetésre volt szüksége a háborgó, kétségessé váló lelkeknek. Ezt az erős meggyőzést adta a kereszténységnek Pál apostol Jézus halálának fenséges magyarázatában: a megváltás tanában.

Pál apostolnak összes vallásos gondolatai egy problémában összpontosultak: Jézus halálának nagy problémájában. Ő jól érezte, hogy Jézusnak Messiássága ép úgy, mint maga az egész keresztény hit azzal áll vagy dől meg, hogy lehet-e igazolni Jézusnak halált; illetőleg lehet-e bizonyítani azt, hogy Jézus nem élete, hanem halála által lett a világ megváltója. A diadalmas halál volt az a nagy probléma, amit Pál igazolni próbált; a szenvedésnek és halálának üdvözítő jelentősége volt azon nagy gondolatkomplexum, amivel Pál apostol a synoptikusok vallásos gondolatait megtoldotta. A synoptikusok az életet tartották a legfőbb jónak, Pál a halált; az evangelisták a jóeseményektől várták az üdvösséget, Pál a Jézus kinszenvedése és halála árán megváltott kegyelemtől; Jézus azt tanította, hogy Isten országát a földön maguk a megtért emberek fogják jelenteni, Pál Istennek országát a földön át helyezte a mennyországba, a földön nem hagyott az emberek számára kíméletet és szenvedésnél egyebet, a túlvilágon levő mennyországba bejutást pedig nem az emberektől, hanem Istentől tette függővé: akit Isten üdvözíteni akar, az üdvözül, aki kárhözatra van teremtve, az elkárhozik. Abból, hogy a földön ki hogyan él, nem lehet kitalálni Istennek szándékát. Hiszen Krisztus is ártatlanságban született, Istennek tetsző életet élt s a mennyi Atya mégis olyan halált adott neki, aminőt a földön csak a legnagyobb gonosztevők szoktak elszenvedni. Jézus egész életében Istenhez akart hasonló lenni s mégis úgy látszott, hogy a jószándékot Isten a legsúlyosabb büntetéssel büntette. De ha valaki a látszatot valóságnak venné, súlyosan tévedne. Isten az ő fiából, Krisztusból, aki amúgy sem volt igazi ember, hiszen csupán alkalmilag vette magára az emberi formát, elméleti fogalmat csinált, megtette a megszemélyesült bűnné (2 Kor. 5₂₁) s aztán mint bünt, (tehát nem mint embert, hanem emberi formában: a bűnt), keresztrefeszítette.

Mindaz nem emberi történet, hanem egy rajongó léleknek költői elképzelése. Krisztus, mint a bűn megszemélyesi-

tője épen úgy poézis, mint volt előbb Krisztus, mint megtestesült Isten. A földön élt Jézusra azt mondani, hogy ő volt a megtestesült bűn: a legnagyobb ellenmondás. Hogy lehetett volna a megtestesült bűn az, akinek élete annyira ragyogó, tiszta volt? S viszont, miként lehetett volna Krisztus valóságos Isten („Istenfia“), mikor halálának bizonyossága szerint ő nem Isten, hanem a megtestesült bűn volt? Bizonyára nem nehéz belátni, hogy Pál itt egymásnak ellentmondó nem való tényeket foglalt szavakba. A földi eseményekkel ő nem foglalkozott, ő a halál apotheoizisát írta meg, költeményt írt, a legsodálatosabb theodiceát, mit ember kigondolhatott. Ennek a gyönyörű, költői theodiceának vázlata nagy vonásaiban a következő.

A földön a legfőbb dolog — úgymond Pál apostol — az igazság. Az igazság pedig nem egyéb, mint a világnak Isten által meg határozott rendje. Isten előtt az kedves, aki igazságos életet él; aki megszegi az örök, megváltozhatatlan rendnek törvényeit, az nem csupán bűnt követ el, hanem megsérti Istent is. Senki ne akarjon mást, mint amit Isten számára előre meghatározott. Aki mást akar, az bűnt követ el. Ádám és Éva mindentudó és halhatatlan akart lenni, noha Isten ettől a két dologtól eltiltotta őket. Akaratosságuk bűnre vitte őket, ettek az édenkert tiltott gyümölcseiből s ezzel nemcsak megsebzették a világ megállapított rendjét, hanem egyúttal magukra haragították az Alkotót is. Bűnt követtek el. A bűnt büntetés követte: kiutasítás az éden kertjéből, szenvedés és halál. Isten ugyan csak Ádámot és Évát büntette meg, de a szülők vétkéért bűnhődniök kell az ivadékoknak is. A megsértett igazságnak ezzel kétségtelenül elég volt téve. Az absolut igazságnak? Nem. Csak a relativ igazságnak. Az ember bűnt követett el, az ember tehát az isteni törvény („az igazság“) megszegése miatt bűnös. Azonban e relativ igazság fölött van az absolut igazság. Ha Isten nem teremtette volna meg a bűnt s az embert nem tette volna fogékonyá a bűn iránt, akkor az ember nem követhette volna el a bűnt. Az ember tehát csak relativ, nem pedig absolut módon bűnös, mert az igaz, hogy a teremtésben megállapított világrendet megsértette s így relative, a világrendhez mérve, bűnt követ-

tett el; ellenben nem bűnös amiatt, hogy a bűn iránt fogékony s hogy egyáltalában létezik bűn. A teremtés gyarlóságáért az ember nem felelős. Az abszolút igazság szempontjából a bűnért is, meg az ember gyarlóságáért is az felelős, aki ezeket (a bűnt és a gyarlóságot) megteremtette. A felelősség sorrendje pedig ez: elsősorban felelős a világ teremtője; az embernek mint teremtett lénynek felelőssége csak másodrendű felelősség.

Maradhat-e a világ olyan, aminővé azt Ádámnak és Évának dacos akaratossága („bűne“) s tulajdonképen még előbb aminővé a Teremtő tette? Dacolhat-e az emberiség az abszolútummal („a világ örök rendjével“) mind az idők végéig? Bizonyára nem. Akik bűnt követtek el, azok meg kell, hogy bűnhődjenek. Ezt kívánja az igazság. De a büntetés nem öncél. az csak eszköz. A cél a tökéletes állapot megteremtése. Miért nem tökéletes a földi élet? A bűn miatt. A bűn ronította meg Ádámot és Évát; bűnös szülöktől pedig csak bűnös nemzedék származhat. El kell tehát törülni a föld színéről a bűnt s akkor önmagától vissza áll a földre a tökéletes állapot.

Azonban a bűn kétféle. Egyik az ősbűn, a Sátán. A Sátán nem emberi teremtmény, hanem bukott angyal (2 Pét. 2₄); azt tehát ember nem is győzheti le, azt Istennek kell legyőznie. A másik ennek az ősbűnnek továbbhullámozása az emberivadékokban. Ha csak Ádám és Éva élne a földön, a Sátán megölése által a bűn is megszűnnék. Így, az ember milliók mindaddig nem igazulhatnak meg, amíg az ősbűn él; csak akkor kerülhet sor az átöröklött bűn kiirtására, ha ez meghalt.

Minthogy tehát a bűn kétféle, a megigazulásért hozandó áldozattétel is kettős kell, hogy legyen: Isten megöli az ősbűnt, Sátánt; az ember megöli az átöröklött bűnt. A világ tökéletessége csak e kettős áldozat után áll helyre.

Ennek a Pál apostol által kigondolt nagyszerű theodiceának megértését igen megnehezíti az a tény, hogy Pál irataiban a fogalmak és elnevezéseik össze vannak zavarva egymással. Ellenben mindjárt megvilágosul az, ha a fogalmakat elnevezésükkel helyes viszonyba hozzuk. Nevezzük az abszolút igazságot Istennek, a relativ igazságot Atyának. Már most, Isten mint az abszolút igazság elhatározta, hogy meg kell korrigálni a teremtést az által, hogy abból a bűn, a Sátán kipusztíttassék

Isten maga a mindent magában foglaló abszolútum, aki tehát nemcsak annyi, mint ez a föld az emberekkel, stb. hanem a „minden“. Istennek vagyis az abszolútumnak a neve részleges viszonylatban ez: Atya. Isten és Atya lényeg szerint ugyanaz, relative mégis más mindakettő: Isten a minden, az Atya annyi, mint az Isten egy speciális vonatkozásban. Ennek megfelelőleg a földet s rajta az embert nem az abszolútum („Isten“) teremtette, hanem az Atya, mivel a teremtés az abszolútumnak csak részszerinti megnyilatkozása. Már most, ha a teremtésért valakit felelősség terhel, akkor az a valaki nem az Isten, hanem az Atya. Ennek az Atyának kell tehát bűnhődnie. Mi a legnagyobb bűnhődés, mely egyszersmind alkalmas lehet az abszolút igazság („Isten“) kiengesztelésére? Az Atya legdrágább kincsének önkénytes feláldozása. Mi lehet az édesapának legdrágább kincse? Gyermeke. Jól jegyezzük azonban meg, hogy itt a bűnhődésnek, az áldozatnak és a kiengesztelődésnek egyetlen cselekedetben kell összefoglalódnia; mert csak így érthetjük meg a megváltás tényét Pál elgondolásában. Ha az Atya a Fiút a földön egyszerűen csak keresztre feszítteti, ezzel csupán a bűnhődésnek és az áldozatnak tesz eleget, vagyis Istennek személyes sérelmét kiengeszteli ugyan, de a felbillent világrend ennyivel még nem áll helyre. Evégre gondolta ki Pál azt, hogy az Atya a Fiút a bűn megtestesítőjévé teszi s ilyenformán midőn meghalni engedi Krisztust, benne tulajdonképen az ősbűnt öleti meg (2 Kor. 5₂₁). A halálra és épen halálra vált tehát Istennek mint Atyának e theodiceában szüksége, mert csak a halál („Krisztusban a bűn halála“) hozhatott üdvösséget a világra (2 Tim. 2₁₁). Ki volt a bűn megteremtéséért felelős abszolút viszonylatban? Az Atya, aki a legfőbb gyarlóság megteremtését idejében nem gátolta meg. Ővé kell, hogy legyen tehát a legnagyobb áldozat is. Nem kisebb azonban magának a Fiúnak („Krisztusnak“) személyes áldozata sem, aki meghalt az ok („a bűn“) miatt, amelyért őt semmiféle felelősség nem terhelhette. Ezért az önkénytes személyes áldozatért nevezte Pál Krisztust Megváltónak.

Minden e sokféle cselekvés eredménye Istennek megbékélése önmagával, ami egyet jelent a világ tökéletes rendjének („az abszolút igazságnak“) helyreállításával.

Megelőzheti-e, vagy pedig helyettesítheti-e az ember saját földi életével a megváltást? Nem. Amíg az ősbűn („a Sátán“) nincs eltörülve, addig az átszármazó bűn is él és elkárhoz. Tehet-e az ember valamit saját üdvösségére a Krisztusi megváltás nélkül? Nem. A megváltás az első és legfőbb dolog. Üdvözíthetnek-e tehát minket saját cselekedeteink? Nem. Miniket egyedül Krisztusnak megváltása üdvözíthet. Minden emberi üdvösségnek egyedüli forrása a halál, a legszentebb halál, Krisztus halála. (Róm. 3₂₃).

A halálnak e csodálatos, megváltó képessége Pál apostol idejében nem volt valami addig nem hallott új és hihetetlen dolog. A görögök és rómaiak még emlékeztek arra, hogy a haragvó isteneket őseik emberáldozattal békítették ki. Hogy a görögök Trójába evezhessenek, Agamemnon Iphigeniát kellett, hogy feláldozza s hazatérhetésüknek is Ployxenia feláldozása volt az ára. Az emberáldozatot a római senatus is csak Kr. e. 97-ben szüntette meg. De ismeretes volt e szokás a régi zsidóknál is. Sámuel II. könyve 2₁₋₁₄-ben részletesen le van írva egy ilyen emberáldozat Dávid király idejéből; a Bírák könyve 11 részében pedig az van elmondva, miként ajánlta fel leányát Istennek Jefte. Ábrahám is fel akarta áldozni Izsákot (1 Móz. 22₉₋₁₀). S ha utóbb Izraelnek ura, Jahve, nem is kívánta e szörnyű áldozatot, a gondolat maga: Istennek áldozni a legkedvesebbet — élt és maradt tovább. Annyira élt tovább, hogy átment a keresztény egyházba is.

Mi Pál apostolnak e gyönyörű hitköltészete? Mondottuk: a halál apotheozeisa. Ma, évezredekkel később, más körülmények között, nem érthetjük meg elég elevenen e theodiceának léleklüktető erejét, de akkor, nem egészen száz évvel Jézus halála után, mindenekfölött azonban a keresztény üldözésnek abban a véres századában, mely száz, meg ezer számra dobta a cirkuszi vadállatok elé vagy máglyára a hívők seregét, akkor, a kegyetlen Nero császár idejében, Pál apostol kereszténysége nemesupán fenséges költészet, de kortörténeti jótett is volt. Minő csodás erő élhetett abban az apostoli lélekben, amely az üldözések és megpróbáltatások szörnyű vérontásainak idején diadalmas örömét tudta találni a leggyőtrőbb kinszenvedésekkel teli halálban; s a remegőknek fenséges hittel hirdette: „Hol vagyon halál a te diadalod? Hol

vagyon koporsó a te fullánkod? A halálnak pedig a fullánkja a bűn; a bűnnek pedig ereje a törvény. De az Istennek legyen hála, ki adott nekünk diadalmat a mi Urunk Jézus Krisztus által“ (1. Kor. 15⁵⁵⁻⁵⁷).

Pál apostolnak a fentiekben ismertetett keresztény hitét tulajdonképen a Jelenések könyvének látomásai teszik történeti szempontból egészen megérthetővé, mert a megjövendőlt nagy halál s az utána következő feltámadás Jézusnak a földre való újra eljövetelével s Isten országának megalapításával ez iratban van a torzításig plasztikus víziókban megrajzolva. A halálban levő megváltást igazán csak az tudja megérteni, aki előbb megértette azon rettenetes kinokat, amelyek nem csupán ábrándképnek, de való igazságnak, bizonyosan várt s okvetlenül bekövetkezőnek hitt ténynek tartották a világnak olyan végét, aminő ez iratban van leírva. Nem a vízióknak forzításai, nem is a meggyötört lélek kétségbeesett reménykedésének a költészete a fontosak ez iratban, hanem az a történeti tény, hogy volt a kereszténység történetében egy időszak — bizonyára ez volt a legszomorúbb, egyben a legreményteljesebb minden között —, amikor ilyenek képelték az emberek az emberiség jövőjét: elpusztul akkor minden, ami nem Istentől való, csak a választottak maradnak meg, kik azután bemennek az új Jeruzsálembe, a mennyei Paradicsomba, hol éjszaka nem lészen; és nem szükölködnek szövétnek világossága nélkül, sem a napnak világossága nélkül, mert az Úr Isten világítja meg őket, és országolnak mind örökön örökké (22⁵). Csak az a nemzedék tudott igazán hinni Pál apostol megváltás tanában, amelyik maga látta lelki szemével a Jelenések könyvének borzalmait.

Azonban az idő telt, mult anélkül, hogy a Jelenések könyvének borzalmi és örömei úgy következtek volna el, amint írva voltak. Sem véreső nem hullott az égből alá, sem Jézus nem szállott le másodszer a földre. Az idők teljessége — úgy látszott — még sem következett el s a messiási remény mintha csalfa, vak remény lett volna.

A Kr. u. I. évszázad kezdetén az emberek kezdtek bele-törődni abba, hogy mindaz, amit a kereszténységről nekik eddig tanítottak, nem egyéb gyönyörű ábrándnál, amely mögött a valóság épen nem olyan csúf, nem olyan kiméletlen.

egyáltalában nem olyan, mint eddig hitték. Eddigelé tulságosan sokat gondoltak a hitnek személyi részeivel: előbb Jézussal, aki itt élt a földön; aztán az Atyával, aki feláldozta saját édes Fiát, csakhogy kiengesztelje a haragvó és büntető Istent. Aztán tulságosan érzéki módon képzeltek el a világ végét és benne Krisztusnak második eljövetelét. Hitüket saját társadalmi viszonyukhoz mérték s azt hitték, hogy Istennek dolgai is csak olyanok, mint az embereké; hogy ott is van Atya, meg Fiú s hogy mind a kettő személy. Most, hogy a csapások kezdtek szünni (bár egészen nem maradtak ki még sokáig) s mintha derengeni látszana a kereszténység egy jobb korszakának hajnala; amikor tehát az emberek a hit dolgaival nem egész lélekkel s nem állandóan, hanem csak bizonyos alkalmakkor, nagyobb részt a kimondottan vallásos elmélkedés óráiban foglalkoztak, a hitnek világa kezdett nem lenni annyira személyes ügyük, mint volt előbb. Benne e személyi rész háttérbe szorult s helyét a fogalmi rész kezdte elfoglalni. Ezzel aztán a főképen Pál apostol nevéhez és működéséhez kapcsolódó keresztény hit, amely, mint láttuk, lényeges dolgokban különbözött a synoptikus evangelistáknak (s tulajdonképen magának Jézusnak is) keresztény hitétől, megváltozott és e keresztény. hitfejlődés rendjén újabb, most már harmadik alakját vette fel.

3. A negyedik evangélium logos-christológiája.

Már Pál apostol megírta: „a Krisztust ha test szerint ismertük is, mindazonáltal most többé nem test szerint ismerjük“ (2 Kor. 5₁₆). Most pedig Cerinthus — ki az I. század végén élt Kisázsziában — odamódosította e gondolatot, hogy Jézus és Krisztus két különböző lény: Jézus Józsefnek és Máriának a fia, ki bölcsessége és igazságossága által különbözött embertársaitól. Megkereszteltetésekor Krisztus a legfőbb Istentől galambképében szállt Jézusra alá s megihlette őt. A keresztfán csupán Jézus szenvedett és halt meg, Krisztus galambképében már előbb visszarepült belőle az égbe. A római Kelemennek tulajdonította második levél is azt tartalmazza, hogy Krisztus előbb szelleme volt s csak később lett testté s emiatt a szellem volta miatt Istennek kell őt tekinteni. A Kelemen-féle homiliákban Jézus azon ősember, aki előbb

Ádámban, Énokban és Nóéban, később Ábrahám, Izsák, Jákob és Mózesben, legvégül Krisztusban jelent meg.

Ezek a gondolatok már nagyon messze járnak az őskeresztények történeti Jézusától. Akiről itt szó van, az már nem történelmi személy, hanem bölcséleti fogalom.

Ebben a bölcséleti fogalomban két gondolatkör kapcsolódott egymásba össze: egyik volt az alexandriai görög filozofiának, másik a Krisztuskövetőknek vallásos gondolatköre. A bölcséleti gondolatnak magva Platon tanításában azon tétel volt, hogy: a világ lelke az isteni ész. Az alexandriai filozofusok ezt az isteni ész vagy „logos“ fogalmat tették vallásos gondolataik centrális fogalmává. Az isteni észet, vagy logost két szempontból tekintették. Először is különbséget tettek az Isten gondolatában öröktől fogva létező benső szó [*logosz endiathetosz*], illetőleg szándék és az e benső szót, illetőleg szándékot kifejező külső, kimondott szó [*logosz proforikosz*] között mely utóbbi azonnal különálló lett Istentől, amint azt ő kimondván elküldötte, hogy a világnak alakot és fejlődést adjon. E kétféle logos közül az elsőt (Pál apostol szerint az „Atyát“) „ész“-nek, a másodikat (Pál apostol szerint a „Fiút“) „szó“-nak is mondták; de mondták a „szó“-t „második Isten“-nek és „Isten elsőszülött fiá“-nak is, kinek külön létezése akkor kezdődött, midőn Isten 1 Móz. 1. szerint kimondotta az első „legyen“ szót. *

Ez az alexandriai félig pogány, félig keresztény gondolat kapcsolódott össze az I. század végén élt keresztények hitnézeteivel s ez összekapcsolódásból született meg a II. század keresztény theológiájának „logos“-fogalma. E fogalomnak kifejlődését Simén Domokos a következő szemléletes meghatározásban foglalta össze: Az őskeresztényeknek Jézus iránti lelkesültsége egészen addig a pontig emelte az ő személyét, ahol már több volt, mint ember; az alexandriai bölcsek pedig ez alatt mind alább szállították a teremtés kezdetén kimondott isteni szót, a logost, addig a pontig, ahol a logos Jézusnak az emberiségből kiemelt személyével találkozott. E ponton a kettőt egymással összeolvasztották; s Philonak (az alexandriai tudós) második Istene a keresztény theológiában csakhamar azonosítva lőn Jézussal.

* *Simén D.*: A szentháromság története. Pest, 1872. 135—136. l.

Abból az időből, amikor ez a fogalomösszekapcsolódás történt, két szerzőnek iratai maradtak ránk. Egyik Justinus Martyr, ki írásaiban Krisztust hol logos-nak, hol Istenfiának, hol Istennel egylényűnek, angyalnak és első teremtménynek nevezte. A másik a IV. evangélium írója, János, ki evangéliumát ezzel a jellegzetes mondással vezette be: „Kezdetben vala a logos, és a logos Istennél vala és a logos Isten vala“.

A János neve alatt ránk maradt, de egyébként nem János apostoltól való iratok ezenkívül egyéb miatt is nevezetesek: a bennük levő christologia a később, „trinitárius kereszténység“ elnevezés alatt ismeretessé lett keresztény hitfelekezetek hittanának lett alapjává. Ezzel szemben az unitárius kereszténység a synoptikus evangéliumok christológiájára építette föl a maga hitét. Máténál, Márknál és Lukácsnál, nemkülönben az Apostolok cselekedeteiről szóló iratban Jézus még valóságos ember, ki rendkívüli képességekkel volt megáldva; Pálnál is, de különösen Jánosnál Jézus kezdettől fogva Istennek tökéletes fia, az égből a földre alászállott és testet öltött „logos“, kinek története nem itt lenn kezdődött, hanem fenn, az égben. A történeti hitelesség a synoptikusoknál van; János iratainak logos-fogalma a görög böleselet hatása alá került keresztény theologiai spekulációnak szüleménye.

A synoptikus evangéliumokat egyéb is megkülönbözteti a János neve alatt fennmaradt evangéliumtól: azokban a lényeg Istenországa s azon módozatok, amelyek által abba be lehet jutni, János evangéliumában a főtéma a Krisztusban való hit üdvözítő voltának fejtegetése. A negyedik (vagy János szerinti) evangéliumnak alapeszméje az, hogy az öröktől fogva létező „isteni szó“, „a logos“ vagy „Isten fia“ Jézusban emberi alakot öltött magára; ennél fogva Jézusnak egész földi élete nem volt egyéb az isteni logos látható megjelenésénél. Jézus halála után ez az isteni lényeg elhagyta az emberi testet s mint szellem (görögül: parakletos) kiáradt az egész emberiségre, eltöltvén azt a logos-nak megelevenítő isteni erejével. Ennek a krisztusi szellemnek vagy görögösen parakletosnak valakiben való megjelenése kezdete az illető lelkében Krisztus életének, azaz a lelki újjászületésnek.

A negyedik evangélista szerette a páros fogalmakat: Isten mellé fölvette a logost, a logos mellé megteremtette

a parakletost. A logos úgy viszonylik Istenhez, mint a szándék a tethez: ez a cselekvő erő a cselekvésben. A parakletos tulajdonképen nem is más, mint Krisztusnak (illetőleg a logosnak) a lelke; ami viszont megint nem más, mint Isten lelkének esszenciája.

Igy tagolódott a negyedik evangélista vallásos gondolatvilágában e fogalom: Isten, három tényezőre: Atya, Logos és Parakletos-ra.

Forma szerint e hármasság tagolódás nem volt új dolog. Már Mt 28₁₉-ben olvashatjuk: „Azért elmenvén, tanítsatok minden népeket, megkeresztelvén őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében“. Pál apostol is megírta-2 Kor. 13₁₃-ban: „Az Úr Jézus Krisztusnak kegyelme, az Istennek szerelme és a Szentléleknek veletek való közlekedése legyen mindnyájatokkal“. Ellenben új dolog volt e hármasság tagolódás a lényeg szerint. A synoptikusok szerint az Atya és a Szentlélek, miként természetesen első sorban maga Isten is, tulvilági, isteni lények voltak, ellenben a Fiú (Jézus) földi ember volt, kiben Isten csak megnyilatkozott. Énnélfogva a synoptikusok christológiájának alapproblémája Jézusnak az embernek messiássága. Ellenben Pálnál is, főleg azonban a János neve alatt ránk maradt bibliai iratokban a christologia már nem ember-tan, hanem Isten-tan, mert benne többé nem Jézusról, az emberről, hanem Krisztusról, az Istenről van szó. Máté még csak ezt írta (mert Jézus is csak így mondhatta). „Senkit e földön atyátoknak ne nevezetek, mert egy a ti Atyátok, az, aki a mennyben vagyon“ (23₉). Pál már egy lépést tett előre az istenítés útján, midőn Krisztussal 2. Kor. 6₁₈-ban ezt mondta: „Én leszek néktek Atyátok és ti az én fiaim és leányaim.“ János evangéliumában pedig már befejezést nyert ez az istenítés, mert ott már ezek olvashatók: „Aki engemet (t. i. Krisztust) lát, az látja az Atyát“ (14₉); továbbá: „Valamelyeket az Atya cselekszik, ugyanazokat hasonlatosképen a Fiú is cselekszi“ (5₄₀).

Az lett ezek után a keresztény hit kifejlődésének e harmadik fokán a főkérdés: ki már most az ember Istene? Az absolutum? E kérdésre Pál azt felelte, hogy nem az, mert Isten mint absolutum csak az egész mindenséggel áll viszonyban, nem pedig annak valamelyik részletével s ennélfogva

tehát nem az emberrel. Az embernek az Istene kettős: mint teremtő szándék az Atya, mint teremtés vagyis mint az isteni szándéknak tényleges megvalósítása (tehát mint aktív „tett“) a Fiú. Az embert a Fiú teremtette az Atya szándéka szerint, következöleg az embernek (mint a mindenség egy kis részletének) Istene nem az abszolútum, hanem a Fiú, miként ez Gal 4₄₋₇-ben majdnem szószerint ugyanígy van előadva. János evangéliumában pedig már ez van: „Miképen az Atya támaszt halottakat és megelevenít, azonképen a Fiú is kiket akar, megelevenít. Mert az Atya nem ítél senkit, hanem a teljes ítéletet a Fiúnak adta; hogy mindezek tiszteljék a Fiút, miképen tisztelik az Atyát; aki nem tiszteli a Fiút, nem tiszteli az Atyát sem, aki azt elküldötte“ (5₂₁₋₂₃).

A fogalmaknak ilyen sorrendben való fejlődését el lehet képzelni s gondolattal lehet követni. De nem lehet ez associatio idearumnak végső konkluziójából (hogy t. i. Krisztus=Isten) a keresztény hitnek legfontosabb tételeit megérteni.

Legelső sorban is elveszíti e magyarázat alapján értelmét Pál apostol egész hitrendszerének alapvető tanítása: a megváltásról való tan. Mert ha Krisztus valóban Isten volt, akkor az Atya ugyan semmi áldozatot nem hozott az abszolútumnak Krisztus megfeszítettetésében, mert neki, mint szintén Istennek, nagyon jól kellett tudnia, hogy ember az Istent soha meg nem ölheti. Amiből különben az is következik, hogy ha Krisztus, mint Isten, tényleg nem halt meg a keresztfán, akkor nem halt meg benne a bűn sem. Ha pedig az ösbűn (a Sátán) ma is él, akkor természetesen élnie kell az átszármazó bűnnek is. Ha viszont Krisztus s benne és általa az ösbűn nem halt meg s halála után a büntől megtisztult második Ádám („Krisztus“) átszármazó bünnélküli összes ivadékaival együtt nem támadott fel, akkor — mint 1. Kor. 15₁₄ mondja — „hiában való a ti hitetek, mert ti még mindig bűneitekben vagytok“.

De érthetetlen marad — másod sorban — a hiteles történelem is, mely szerint élt egy tökéletes ember, kit Jeruzsálemben keresztre feszítettek; aki ott hiteles tanuk állítása szerint meghalt, halála után a keresztfáról levéttetett s eltemettetett; és akinek tanításai indították meg azon vallásos mozgalmat, amelyet az emberiség a kereszténység néven ismer. Ezt a

hiteles történeti tényt senki és semmi kedvéért nem lehet meg nem történnék tartani, helyét nem lehet semmiféle még olyan szép vagy még olyan tetszetős magyarázattal pótolni.

Pál apostolnak s még inkább János evangéliumának theodiceája költészetnek gyönyörű, de a vallásos hit fundamentumául nem elég erős, mert tulságosan sok ellenmondás van benne.

A kereszténység ettől az időtől kezdve párhuzamosan két irányban fejlődött tovább.

Az egyik irányzat a synoptikus evangéliumok christológiáját véve alapul, a hiteles történeti tények meghamisítása nélkül azt a keresztény hitet vallotta magáénak, amelyet Jézus is tanított. Ez irány szerint Jézus próféta volt, ki csupán hirdette Istennek országát s életével csupán példát adott rá, miként lehet valaki annak tagja, egyébként azonban Jézus életének semmiféle misztikus jelentése nincsen. Akik Jézus tanításait mindenféle egyéni megtoldás nélkül fogadták el hitüket alapjául, azok Pál apostolnak, meg a IV. evangelistának isteni ökonomiáját pusztán az abszolutumra („Isten“) redukálták, aki csak egy s akihez hasonló nincs senki. Ennek az irányzatnak a történelem folyamán sokféle elnevezése volt: monarchianizmus, arianizmus, antitrinitarizmus, rationalizmus, unitarizmus, stb.; ma általánosságban az „unitárius kereszténység“ elnevezése használatos. Lényege legrövidebben és legszabatosabban Márk 12²⁹⁻³³-ben eképen van összefoglalva: „Jézus mondá: Minden parancsolatok között az első ez: Halljad Izrael, a mi Urunk Istenünk egy Úr. Szeressed azért a te Uradat Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és teljes erődből. Ez az első parancsolat. És a második hasonló ehhez: Szeressed a te felebarátodat, mint magadat. Nincsen ezeknél más nagyobb parancsolat“. Az unitárius kereszténységnek theológiája mindössze ennyi: egy az Isten (5. Móz. 6.); christológiája is ennyi: a názáretbeli Jézus próféta vala, cselekedetekben és beszédekben Isten előtt és az egész község előtt hatalmas (Luk. 24¹⁹); etikája szintén csak ennyi: „Szeressétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, akik titeket átkoznak, tegyetek jót azokkal, akik titeket gyűlölnek, és imádozzatok azokért, akik titeket háborgat-

nak és kergetnek“ (Mt 5₄₄). Ami más szavakkal mondva annyit tesz, mint: „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes“ (Mt 5₄₈).

A másik irányzat nagyszabású trinitárius hitrendszerre fejlődött ki, mely Pál apostolnak költői szellemű theodiceáját egybeolvasztva a negyedik evangélium bölcséleti spekulációjával, a theológiában megteremtette a szentháromságot; a christológiában a preexistens második Istent („Krisztust“); az etikában az emberi szabadakaratot tagadó determinismust.

E két irányzat az évszázadok folyamán egymással párhuzamosan fejlődött. Fejlődésének története a keresztény hitnek története.

E történetet két szempontból lehet tekinteni: trinitárius és unitárius szempontból. Trinitárius szempontból tekintve, a kereszténység: Isten-tan; unitárius szempontból nézve: ember-tan, ami azt jelenti, hogy amott a hit Istennek, emitt az embernek szempontjából van felfogva.

Isten szempontjából: e világon minden övé, ő teremtett ő igazgat mindeneket, az ő akarata nélkül e földön nem mulhat el egyetlen sémhajtság, nem gyöngülhet meg egyetlen fűszál. Isten szempontjából csak egy dolog létezik: az ő abszolút akarata. E felfogás szerint az ember kötelessége a földön kitanulni s követni az abszolút Isten akaratát.

Az ember szempontjából: — az ember teremtett lény, ki Istentől bizonytalan időre nyert létezéséért felelősséggel tartozik.

Trinitárius alapról tekintve, a keresztény hit: Isten dicsőségére írott költemény, mellyel az ember létezését hálálja meg. Unitárius szempontból nézve, a keresztény hit az isteni tökéletesség megdicsőülése e földön. A trinitárius keresztény embernek gyönyörűsége az, hogy lélekben kiemelkedve a szenvedésekkel teli földi világból, odatérdelhet Isten trónjának zsámolya elé; az unitárius ember gyönyörűsége viszont az, hogy ő e földön is tud Istenhez hasonló lenni. A trinitáriusok az üdvösséget a földi viszonyokon felül az égben keresik; az unitáriusok e földön. A trinitárius kereszténység a halál apotheózisa, az unitárius kereszténység ez élet himnusza.

Dr. Borbély István.

Unitarizmus és racionalizmus.

A téma nem új, de olyan, melynek megvilágítása bennünket unitáriusokat mindig érdekelni fog. Meg kell azért vizsgálnunk a racionalizmus értelmét általában, de különösen a vallás területén, s ezzel kapcsolatban aztán a racionalizmus és unitarizmus összefüggését.

A mi vallásunkat sokan a racionalizmus vallásnak tartják. Ez magában még nem is volna baj. Azok azonban, kik bennünket úgy akarnak feltüntetni, mint akik sem protestánsok, sem keresztények nem vagyunk s nem akarják belátni, hogy az unitarizmusban a reformáció egyedül lehetséges, logikus történeti fejlődése valósult meg, — akkor, midőn racionalistáknak neveznek, voltaképen meg akarnak bélyegezni.

Ha a racionalizmussal tisztába jövünk, nem lesz érdektelen a modern vallástudomány egyik legizgatóbb problémáját: az irracionalizmust is megvizsgálni és értékelni s a vallásnak s ezek között az unitarizmusnak e fogalmakhoz való viszonyát helyesen megállapítani.

A racionalizmusok és irracionalizmusnak a vallásban való jelentőségéről hatalmas irodalmat le lehetne felsorakoztatni s aki e kérdéssel alaposan kíván foglalkozni, annak szükséges az ide tartozó irodalmat áttanulmányozni s a végleges megfontolásnál vele számot vetni.

Egy bizonyos; az említett fogalmak körül meglehetősen zavar észlelhető s ebben a zavarban a mérleg serpenyője napjainkban mintha az irracionalizmus felé billenne. A racionalizmus kezd nagyon deszkreditálódni a vallás némely kutatói előtt az irracionalizmus javára — jelentése azonban egyiknek sem tiszta és határozott. Hogy a kérdést megvizsgálhassuk, el kell helyezkednünk egy olyan ponton, ahol világosan lehet látni s ahonnan e fogalmak jelentését csak egyedül lehetséges egy kis elemző munkával megközelíteni.